

Elevernas perspektiv

– en studie mot bakgrund av anmälda kränkningar vid specialskolorna

Utredare Marina Gunnmo Grönros

Jag engagerades våren 2014 av Specialpedagogiska skolmyndigheten som fristående utredare för att genomföra en studie mot bakgrund av anmälda kränkningar vid specialskolorna.

Denna rapport är en kvalitativ studie som utgår från elevernas perspektiv och bygger på samtal med elever vid några av specialskolorna kring bland annat deras kunskaper om sina rättigheter, kunskap om vad som avses med kränkningar, erfarenhet av kränkningar och vem de ska vända sig till om de blivit utsatta för en kränkning. Utgångspunkten har varit att eleverna är experter på sin egen situation och att resultatet därmed får en särskild tyngd.

Samtalen med eleverna genomfördes under hösten 2014. Studien kommer under vårvintern 2015 att följas upp av samtal med vuxna vid de aktuella specialskolorna och senare av samtal med företrädare för berörda intresseorganisationer.

Rapporten är min redovisning av den första delen i uppdraget.

Uppdraget

Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) har med anledning av anmälda kränkningar vid specialskolorna fattat beslut om att en utredning ska genomföras av en utomstående utredare. I en särskild arbetsgrupp angående utredning kring kränkningar i specialskolan bestämdes att SPSM skulle formulera ett uppdrag till utredaren med utgångspunkt i följande mål: Alla elever i specialskolan ska känna sig trygga och uppleva att de blir lyssnade på och tas på allvar. En skolgång i specialskolan ska vara säker ur ett likabehandlingsperspektiv.

Syftet med utredningen skulle vara att se vilka faktorer som funnits och eventuellt finns som kan hindra att en specialskola når de målen.

Utredaren ska särskilt uppmärksamma ett antal punkter och föreslå åtgärder som myndigheten kan behöva vidta för att säkerställa att målen uppfylls.

De aktuella punkterna är:

- vilka informella maktstrukturer som kan finnas
- personalens professionalitet när det gäller dessa maktstrukturer och egna förekommande dubbla roller
- elevernas möjligheter till god kommunikation med vuxna i sin omgivning
- processen från det att kränkningar upptäcks till att åtgärder genomförs
- transparensen gentemot föräldrar med barn på skolan när problem i skolan dyker upp och hur skolan hanterar dessa

Tolkning av uppdraget

Centralt i uppdraget är att utredningen genomsyras av ett barn- och elevperspektiv. Att se eleverna som experter på sin egen situation ska vara en ledstjärna i arbetet. Att samtala med eleverna, lyssna på deras erfarenheter och synpunkter och att ta dem på allvar ska utgöra underlag för denna del av utredningen.

Det viktigaste för en utsatt elev är att veta vart eller till vem hen ska vända sig och att det finns ett effektivt skydd. För eleven har definitioner av olika begrepp mindre betydelse. Det handlar om att eleven ska få upprättelse oavsett arten av kränkning.

Mot bakgrund av ovanstående resonemang fann jag följande frågeställningar aktuella för samtalen med eleverna.

- har eleven kunskap om sina rättigheter
- har eleverna kunskap om vilka handlingar och beteenden som utgör kränkningar
- finns det kommunikationshinder för eleven att uttrycka en kränkning
- har eleven erfarenhet av en kränkning
- känner eleven till vilka rutiner som finns i skolan om eleven utsätts för en kränkning
- känner eleven till vem hen ska vända sig
- vänder eleven sig till den personen och om inte – varför
- vilka förslag till förbättringar har eleven

Något om definitioner, lagar och regelverk

Riksrevisionen skriver i rapporten Kränkt eller diskriminerad i skolan – är det någon skillnad? bland annat:

I skollagen anges att utbildningen ska utformas på ett sådant sätt att alla elever tillförsäkras en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero. Det vill säga en skolmiljö som bland annat är fri från kränkningar. Trots detta är det vanligt med kränkningar i skolan. En undersökning som genomfördes av Skolverket 2012 visar att 12 procent av eleverna i årskurs 4-6 och fem procent av eleverna i årskurs 7-9 samt fyra procent av gymnasieeleverna varje vecka utsätts för någon form av kränkning av andra elever.

Kränkningar kan bland annat innebära fysiskt våld, glåpord, utfrysning, orättvis behandling eller viskningar. Kränkningar av elevens värdighet kan förekomma i form av kränkningar eller trakasserier som är en form av diskriminering. Kränkande behandling är enligt skollagen ett uppträdande som kränker en elevs värdighet och som *inte* har ett samband med diskrimineringsgrunderna. Det är elevens upplevelse av händelsen som definierar kränkningen.

Om kränkningen har koppling till diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet och uttryck, sexuell läggning, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder eller ålder, definieras det som trakasserier.

Skolhuvudmannen ansvarar för skolans arbetsmiljö och för att bedriva ett målinriktat arbete med att främja likabehandling och förebygga kränkande behandling och trakasserier. Vidare ska huvudmannen utreda kränkande behandling, trakasserier och sexuella trakasserier samt i förekommande fall vidta åtgärder som kan krävas för att motverka dessa.

Sedan 1 april 2006 kan en elev som blivit utsatt för en kränkande behandling anmäla detta till Skolinspektionen. En särskild ombudsman Barn- och elevombudet (BEO) finns inom Skolinspektionen, som bland annat har till uppgift att företräda kränkta elever i domstol. År 2009 infördes en samlad diskrimineringslag med en ombudsman (DO) dit anmälan om trakasserier görs.

Inom området kränkande behandling och trakasserier har Skolinspektionen, BEO och DO ansvar för informations spridning och tillsyn. Därtill finns Arbetsmiljöverket som har tillsyn över arbetsmiljölagen och Skolverket som är förvaltningsmyndighet med uppgift att bland annat stödja förskolor, skolor och huvudmän i deras arbete för att främja likabehandling och förebygga och åtgärda kränkande behandling och trakasserier. Även DO har ett främjade uppdrag.

Begreppet mobbning

Mobbning som begrepp finns inte i lagstiftningen men används ofta i olika sammanhang inte minst av eleverna själva. I Skolverkets rapport Utvärdering av metoder mot mobbning (2011) definieras mobbning som en upprepad negativ handling som inbegriper att någon eller några medvetet och med avsikt tillfogar eller försöker tillfoga en annan skada eller obehag. Mobbning är något som upprepas och pågår under en längre tid. Vidare framgår av rapporten att kränkande behandling är när barns eller elevers värdighet kränks vid enstaka tillfällen. Dessa handlingar kan utföras av en eller flera och riktas mot en eller flera. Kränkningar kan vara synliga och handfasta men också dolda och subtila.

FN:s konvention om barnets rättigheter

Enligt artikel 2 i FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) ska varje barn tillförsäkras de rättigheter som anges i konventionen utan åtskillnad av något slag. Konventionsstaterna ska vidta lämpliga åtgärder för att förebygga alla former av diskriminering inklusive diskriminering på grund av funktionsnedsättning. Omnämmandet av funktionsnedsättning i artikel 2 kan förklaras med att barn med funktionsnedsättning tillhör en av de mest sårbara grupperna av barn.¹ Enligt artikel 12 i barnkonventionen ska konventionsstaterna tillförsäkra barn som är i stånd att bilda egna åsikter rätten att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör barnet, varvid barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Artikel 2 och artikel 12 är två av konventionens grundläggande principer.

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning

I FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning (funktionshinderskonventionen) artikel 7 står att konventionsstaterna ska vidta alla nödvändiga åtgärder för att säkerställa att barn med funktionsnedsättning fullt ut åtnjuter alla mänskliga rättigheter och grundläggande friheter på samma villkor som andra barn. I alla åtgärder som rör barn med funktionsnedsättning ska barnets bästa komma i främsta rummet.

Konventionsstaterna ska vidare säkerställa att barn med funktionsnedsättning har rätt att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör barnet. Deras åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till deras ålder och mognad på samma villkor som för andra barn. De ska erbjudas stöd (artikel 7,3: e punkten) anpassat till funktionsnedsättningen och ålder för att kunna utöva denna rättighet.

Barnkonventionen och funktionshinderskonventionen kompletterar varandra när det gäller barnets rätt att komma till tals och med en extra förstärkning för barn som har kommunikativa eller kognitiva svårigheter.

Skolverkets allmänna råd för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling (beslutade 8 mars 2012)

Skyldigheten att anmäla diskriminering eller kränkningar har skärpts i den nya skollagen. Skolverkets allmänna råd handlar bland annat om att rutiner bör upprättas för vad som ska göras och vem som ansvarar för insatserna. I den nya skollagen stärks anmälningsskyldigheten för alla vuxna i skolan och förskolan som upptäcker diskriminering eller kränkningar. Anmälan ska göras till rektor eller förskolechef som i sin tur ska göra en anmälan till skolhuvudmannen. Huvudmannen bör upprätta rutiner för hur kränkningar ska anmälas inom verksamheten så att huvudmannen blir informerad.

De nya råden är också tydligare när det gäller förbudet för personal att utsätta barn för kränkningar och diskriminering. Det behöver inte bara gälla direkta kränkningar utan kan vara sådant som uppstår genom de invanda arbetssätten som till exempel hur man gör gruppindelningar eller lägger scheman.

---

¹ Barnrättskommitténs allmänna kommentar nr 9. Rättigheter för barn med funktionsnedsättning

Det är också viktigt att planera för hur man ska agera om man upptäcker eller misstänker att en kollega kränker barn eller elever. Om det finns en levande diskussion till exempel om gränsdragningar mellan tillrättavisning och kränkning, är chansen större att alla agerar på ett likvärdigt och bra sätt.²

Likabehandlingsarbete i skolan

Alla skolor måste ha ett målinriktat arbete för att främja elevers lika rättigheter och möjligheter. Skolorna måste arbeta förbyggande, dels mot kränkande behandling, dels mot diskriminering och trakasserier som har samband med kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning eller funktionsnedsättning. Sedan 1 januari 2009 är det också förbjudet med diskriminering som har samband med grunderna könsidentitet eller könsuttryck samt ålder. Skolorna är inte skyldiga att arbeta förebyggande för att förhindra diskriminering som har samband med de två nya grunderna. Diskrimineringsombudsmannen (DO) rekommenderar dock att skolorna har ett förebyggande arbete även på dessa områden. I skolans arbete mot diskriminering och kränkande behandling ska det finnas både främjande insatser och förebyggande åtgärder.³

Om utredningen

Utredningen är en kvalitativ studie där elevernas berättelser är underlaget för rapporten. Varje elev som utredaren träffar under arbetets gång representerar inte någon annan än sig själv.

Efter diskussioner om studiens omfattning fastställdes att tre skolor och maximalt 25 elever skulle ingå.

Det är angeläget att slå fast att utredningen inte har som syfte eller mål att granska ärenden som redan aktualiserats eller förhållanden som varit föremål för internrevision. Huvudinriktningen är att ur elevernas perspektiv få en bild av förekomsten av kränkningar på skolan och skolans arbete för att förebygga och motverka kränkningar och diskriminering. Allt i det framåtblickande syftet att elevernas erfarenheter och synpunkter ska bidra till ett ännu bättre arbete på skolorna.

I en andra del av utredningen, kommer samtal att genomföras med vuxna på specialskolorna. Samtalen kommer dels att ta sin utgångspunkt i resultatet av elevsamtalen och dels handla om de vuxnas syn på maktstrukturer, dubbla roller, professionalitet och transparens gentemot vårdnadshavare när det dyker upp problem i skolorna. Områden som mer specifikt rör vuxnas ansvar kommer att behandlas mer djupgående i nästa rapport också i de delar som grundar sig på samtalen med eleverna.

I en tredje del av utredningen kan samtal komma att föras med skolråd och intresseorganisationer för att få deras perspektiv på frågorna.

Metod

Det arbetssätt som jag inspirerats av grundar sig på en metod som utvecklats av Forandringsfabrikken i Norge av Eva Dønnestad och Margit Sander bägge med lång erfarenhet av att arbeta med barns delaktighet och rättigheter i olika situationer. Barnombudsmannen i Sverige valde att anpassa metoden för svenska förhållanden 2010 och har sedan dess använt metoden inom ramen för sin verksamhet. Barnombudsmannen kallar metoden Unga Direkt.⁴

---

² www.skolverket.se/2.3894/publicerat/2.3364/2.6000/nya-rad-mot-diskriminering...

³ www.do.se/sv/Forebygga-diskriminering/Utbildning/Forebygga-diskriminering-i...

⁴ Unga Direkt – en metod för att lyssna till barn. Barnombudsmannen 2011

Metoden går ut på att systematiskt lyssna på barn och unga, låta dem tala till punkt utan att lägga hinder i vägen med egna åsikter och värderingar. Unga Direkt utgår från att barnet ska berätta om sådant som det själv har erfarenhet av. Barnen ska ses som experter på sin egen situation och mötas med respekt.

Anonymitet och sekretess

För varje elev som medverkat i utredningen är sekretess och anonymitet av största vikt. I just det här arbetet är det särskilt känsligt eftersom det finns en utbredd kunskap om vilka skolor det handlar om. På skolorna är det känt vilken årskurs som varit aktuell och det kan också vara känt vilka elever som deltagit i arbetet.

Resultaten i rapporten presenteras i sammanvägd form för att svaren på mina frågor inte ska kunna kopplas till en viss skola eller en enskild elev.

Information till och kontakt med eleverna

Ett första steg i arbetet var att planera för information till elever och vårdnadshavare. Jag skickade informationsbrev om utredningen till de aktuella eleverna på varje skola och till deras vårdnadshavare.

Det andra steget var att på berörda skolor ge muntlig information och skapa en första kontakt med de elever som eventuellt kunde bli aktuella för samtal. Efter informationsträffen fick eleverna möjlighet att fundera på om de ville träffas igen. En förutsättning för en elevs deltagande var skriftligt samtycke från vårdnadshavare.

Breven till vårdnadshavare och eleverna liksom samtyckesblanketten bifogas som bilagor.

Det tredje steget var att genomföra ett möte och ett samtal med eleverna på skolorna. De flesta samtalen har varit individuella men jag träffade också elever i grupp. Varje samtal varade ungefär en timme. Flertalet samtal har genomförts med tolk. Tolkarna har några gånger under pågående samtal påpekat att missförstånd uppstått mellan mig och eleven. Vi har då rätt ut missförstånden på en gång.

De tolkar som medverkat var oberoende och hade vana och erfarenhet av att tolka barn. Ingen av tolkarna hade personlig koppling till skolorna eller till någon av eleverna som medverkat.

Samtalen har spelats in. Efter att inspelningarna transkriberats har filmerna raderats. När rapporterna har överlämnats till uppdragsgivaren och mitt uppdrag är avslutat kommer också transkriberingarna att förstöras.

Elever kommer till tals

Rapporten har genomgående ett barnperspektiv och bygger på vad eleverna själva berättar. Det är deras erfarenheter och synpunkter jag lyfter under respektive rubrik här i resultatdelen av rapporten. Jag redogör också för de iakttagelser jag gjorde under och efter samtalen och det jag ser vid genomgången av transkriberingarna.

I mitt uppdrag ingår att särskilt uppmärksamma ett antal punkter och föreslå åtgärder som myndigheten kan behöva vidta för att säkerställa att de angivna målen om elevernas trygghet och delaktighet liksom likabehandling uppfylls. Jag redovisar här det underlag samtalen med eleverna ger. Underlag för att bedöma vilka faktorer som funnits och eventuellt finns som kan hindra att en specialskola når målen förutsätter att samtal också förs med vuxna vid skolorna.

I samtalen med eleverna har jag utgått ifrån ett antal områden som här redovisas under särskilda rubriker. För att inte skapa förvirring kring olika begrepp har jag fångat upp de uttryck eleverna valt att använda, vilket oftast varit mobbning och kränkningar. Mera sällan använder eleverna begrepp som trakasserier eller diskriminering.

Det ligger i sakens natur att samtalen med elever mest kommit att kretsa kring det elever upplever som brister, problem eller missförhållanden. Jag är medveten om att detta inte ger hela bilden av situationen vid specialskolorna. Lika fullt är elevernas berättelser en förutsättning för att målen för mitt uppdrag ska kunna uppnås.

Kunskap om rättigheter enligt barnkonventionen

Enligt barnkonventionens artikel 12 har alla barn rätt att komma till tals i alla frågor som berör dem, de har rätt att bli tagna på allvar och deras åsikter ska beaktas efter ålder och mognad. Denna grundprincip i rättigheterna är det angeläget att eleverna känner till och får praktisera.

Kunskap om rättigheter är också en förutsättning för att elever ska kunna reagera på negativa handlingar om de utsatts för sådana i skolan. Detsamma gäller kunskap om vad som menas med begrepp som kränkning och diskriminering.

På frågan om skolan tagit upp barns rättigheter svarar eleverna till exempel "Nej – kanske för länge sedan", "En gång pratade vi om det ... det var ren information" eller "... för länge sedan, lite regler om vad man får göra och inte göra..." Det finns också svar som visar att skolan diskuterat barns rättigheter och arbetat med frågan som till exempel, "Vi har pratat mycket om det under åren". Det som dominerar i samtalen är ändå en sammanblandning mellan frågor om barns rättigheter och rena ordningsregler på skolan. Intrycket förstärks när samtalen kommer in på frågor om regler och likabehandlingsplaner. ...."i skolan är barnkonventionen lite dold, den syns inte riktigt när man jobbar med mobbning och sådana saker".

Det intryck samtalen ger är att eleverna har en fragmentarisk bild av barns rättigheter. Kopplingen av rättigheterna till dem själva som elever är otydlig och en systematisk och återkommande genomgång av barns rättigheter som är anpassad till elevernas ålder och mognad sker inte. När barns rättigheter behandlas verkar det som att kopplingen till Förenta nationerna (FN) och Barnens rätt i samhället (BRIS) är starkare än vilka rättigheter de själva har som elever i det dagliga arbetet i skolan.

Kunskap om vad som menas med kränkning, diskriminering, trakasserier och mobbning

Kunskap är en förutsättning för att eleven ska kunna förstå om hen blivit utsatt för en handling eller ett bemötande som är oacceptabelt. Kunskap underlättar för eleven att berätta för en vuxen om vad som hänt. Lika viktigt kan det vara för den som utsätter någon för en negativ handling att veta att det hen gör inte är acceptabelt.

Eleverna berättar om händelser och situationer som helt klart är kränkningar utan att eleven har kunnat sätta ord på att det hen blivit utsatt för är en oacceptabel handling. Om en elev inte kan sätta ord på negativa handlingar som hen blir utsatt för finns risken att handlingarna uppfattas som ett normalförhållande. Vuxna kan till exempel avfärda grovt språk med att hen inte menar vad hen säger eller att den vuxne uppmanar eleverna att be *varandra* om ursäkt, när det ur barnets perspektiv är en kränkning som hen blivit utsatt för och där avsikten har varit att kränka.

En iakttagelse är att eleverna känner till begreppen kränkning, diskriminering, trakasseri och mobbning, men blandar ihop begreppen och associerar även till handlingar som de benämner i termer av ofredande, olaga hot och misshandel.

Det dominerande intrycket är att elever har en god bild av vad som menas med mobbning. "Allt som människor gör mot varandra, tafsar, fula ord eller kommentarer. Fysiskt eller psykiskt – allt" och att det finns en medvetenhet bland eleverna om att de inte får mobba varandra. "Alla på skolan har ju lärt sig att man inte ska mobba och kränka." eller "Skolan pratar mycket om det här med mobbning." Men .."lärare kan ju också mobba! Det har man inte tagit upp".

Elevernas erfarenhet av kränkningar

Efter att ha samtalat med eleverna om deras kunskap om sina rättigheter och deras kunskap om vad som menas med kränkning och mobbning förde jag in samtalet på elevernas erfarenhet av kränkningar och mobbning.

En viktig utgångspunkt vid bedömningen av vad som är en kränkning är att det är elevens upplevelse av händelsen som definierar en kränkning.

På en direkt fråga om de har egen erfarenhet av eller har sett någon annan elev utsättas för en kränkning eller annat felaktigt beteende av andra elever eller av vuxna på skolan så har alla, om än i olika omfattning, konkreta exempel på handlingar eller bemötanden som är just kränkningar eller mobbning.

Eleverna ger olika exempel på kränkningar där ett antal typsituationer kan urskiljas. Det rör sig om allt från ryktesspridning om elever till att vuxna tillrättavisar eleven på ett sätt som uppfattas som bryskt.

De händelser eleverna lyfter fram är för det mesta aktuella. De kan vara av engångskaraktär eller ha pågått en längre tid. Det finns exempel på händelser som ligger bakåt i tiden men som eleven inte glömt och fortfarande påverkas negativt av.

En händelse kan leda till att en elev undviker vissa andra elever eller grupper av elever, något som negativt påverkar elevens trygghet och rörelsefrihet på skolan.

Med utgångspunkt i elevernas erfarenheter av kränkningar från en elev mot en annan elev kan ett antal typsituationer identifieras:

- Äldre elever på skolan kränker yngre elever
- Skvaller, "skrattar åt mig", ryktesspridning och "skitsnack"
- Kränkningar som rör utseendet som till exempel att hen har fel på håret, kallas ful, tjock, smutsig, luktar illa eller anspelar på elevens hudfärg
- Kränkningar som rör elevens personlighet som till exempel att hen är svag, dum, gråter eller är skvallrig
- Andra verbala kränkningar som hora och bög
- Fysiska kränkningar som knuffar, slag, sparkar och fasthållning
- Grupp av elever som agerar mot en annan grupp av elever

Den bild jag får är att umgängestonen, samvaron och samspelet mellan eleverna får en onödigt negativ inverkan på tryggheten i skolorna. Det förekommer önskemål om att det ska finnas vuxna bland eleverna hela tiden men framförallt på rasterna, ute och i de utrymmen där eleverna uppehåller sig.

När det gäller kränkningar från vuxna mot elever är det svårt att tala om typfall. Däremot kan berättelserna delas in med utgångspunkt i olika situationer:

- Vuxna använder ett "hårt" eller "argt" språk.
- Vuxna använder fysisk kontakt för att tillrättavisa eleven

Eleverna berättar att lärare har blivit "förbannade" och "lämnat klassrummet", vägrat att ge eleven hjälp när hen bitt om det eller hotar med att gå till rektor.

Av elevernas berättelser är det svårt för mig att förstå vad som motiverar den vuxne att överhuvudtaget ta tag i eleven. Om anledningen är att få elevens uppmärksamhet så kan jag konstatera att eleverna inte uppfattat det så. Det här är en av de frågor som jag kommer att lägga vikt vid under samtalen med de vuxna på skolan. Vuxnas krav på uppmärksamhet genom att ta i eleven kan uppfattas som en fysisk bestraffning och kränkning av eleven. Det här är ett område som särskilt accentuerar vikten av att se situationer ur ett barnperspektiv.

Vuxnas bemötande av elever

När eleverna redogör för sina erfarenheter av kränkningar återkommer de ofta till hur deras berättelser har mottagits och hur hen bemötts av de vuxna. Den vuxens bemötanden har stor betydelse för hur eleven uppfattar hela situationen.

Eleverna berättar att en del vuxna inte bryr sig, bagatelliserar, inte har tid eller inte vill lägga sig i. Eleverna uppfattar det också som att vuxna tar parti för andra vuxna och inte för eleven. Vidare uppfattar eleverna det som att vuxna inte tar det barnen berättar på allvar. Det förekommer exempel som att de vuxna "sopar under mattan", "att inget händer" när eleven har berättat om något som hänt. Vidare exempel är "de tror inte på oss" eller "de vill inte blanda sig i" eller där eleven möts av krav på "bevis".

En elev som möts av beskedet att det hen utsatts för inte var en kränkning kan uppfatta det avfärdandet av hens upplevelse som en ny kränkning.

Elevers respekt för den vuxne kan bli ett hinder i kommunikationen. "Jag vågar inte säga emot läraren heller, för det känns som att läraren alltid har rätt. De är så stränga".

En berättelse om hur situationer uppfattas olika av de inblandade parterna illustrerar vikten av att vuxna är lyhörda för en kränkt elevs berättelse och inte bagatelliserar eller avfärdar. En elev ser det som ett skämt att "brottas och knuffas" mot en annan elev. Den utsatta eleven upplever det som mobbning och har bitt hen sluta, men det fortsätter och ingen vuxen ingriper.

En fråga som återkommer och som påverkar viljan att berätta är att elever har erfarenhet av att lärare berättar för andra lärare om sådant som berättats i förtroende. Eleverna uppfattar det som att lärarna brister i sin "tystnadsplikt". När jag pratar vidare kring den bristande "tystnadsplikten" så visar det sig att eleverna är medvetna om att vissa frågor inte kan stanna mellan en enskild lärare och en elev men de störs av att lärare i onödan sprider informationen till andra vuxna.

Elevers kunskap om regler och likabehandlingsplan

Eleverna känner till att det finns regler på skolan om vad de får och inte får göra. Spridningen i uppfattningen om vad reglerna innehåller varierar. Det kan handla om att "alla på skolan har ju lärt sig att man inte får mobba eller kränka", till att använda teckenspråk och vidare till "Ja, men det är bara det här att man inte får vara ute eller inne vissa tider, mobbning och kränkning, att man inte får säga vissa saker, man får inte sparkas och slåss, det här med olaga hot."

Samtalen kring regler och planer handlar om rena ordningsregler som de vuxna på skolan ofta pratar med eleverna om till likabehandlingsplanen som skolan tar upp med eleverna en gång varje år.

När frågan om likabehandlingsplan konkretiseras är det tydligt att eleverna blir mer osäkra. Också här finns en spännvidd mellan "Ja, det finns en sådan plan" till "Nej", "Jag vet inte" till "... kanske de håller på att fixa en sådan."

"Men en gång varje år så har vi den här likabehandlingsplanen där man pratar om vad man ska göra och inte göra". En annan kommentar är. "Det står att man inte ska säga elaka saker, just det här om man har en annan hudfärg eller om man pratar om sex ... ja, jag vet inte".

När det kommer till frågan om likabehandlingsplanen finns på ett papper som eleverna sett blir osäkerheten större men det finns också exempel som "Ja, vi pratar ofta om de här reglerna. Ja, så skriver vi ihop de så talar man om det för alla så att alla vet det....".

Kunskapen om begreppet likabehandlingsplan är inte så utbredd bland eleverna och därmed inte heller om innehållet i planen.

Eleverna berättar om olika tillfällen då de pratat om regler och frågor som hör hemma i en likabehandlingsplan. Berättelserna ger inte bilden av att eleverna varit och känt sig delaktiga i arbetet med att ta fram reglerna eller planerna. Bristen på delaktighet kan bidra till att effekten av regler och planer inte blir den avsedda.

Elever uttrycker spontant intresse för delaktighet i arbetet med likabehandlingsplanen eller mot mobbning. En elev framhåller en annan elev som en social person som förstår mobbning och ser "de små detaljerna som inte vi andra gör".

Om en elev blir utsatt för en kränkning

Om en elev blir utsatt för en negativ handling av en annan elev eller en vuxen på skolan så ska hen ha kunskap om till vem hen ska vända sig.

Under tidigare avsnitt har jag betonat vikten av att elever känner till sina rättigheter och har kunskap om och kan sätta ord på negativa handlingar som de utsätts för. Vidare att eleverna känner till skolans likabehandlingsplan och att det inte bara är ett papper utan en plan som har betydelse för dem, som de varit delaktiga i att ta fram.

I samtalen med eleverna undrade jag om eleverna känner till om det finns rutiner på skolan om hur de ska göra och vem de ska vända sig till om eleven själv eller en annan elev blivit utsatt för en kränkning. Vidare frågade jag om vem eleven i praktiken vänder sig till om hen vill berätta om en kränkning och vilka hinder som finns för att en elev ska kunna, vilja eller våga vända sig till en vuxen på skolan.

På frågan om elevernas kännedom om rutiner är en återkommande reaktion att de inte finns rutiner på skolan som de känner till. Det händer dock att elever berättar om rutiner som innebär att de själva ska vara aktiv genom att göra en skriftlig anmälan.

På frågan om vem de vänder sig till om hen själv eller någon annan blivit utsatt för en kränkning har eleverna olika strategier.

"... den enda läraren jag kan lita på är psykologen, ..."

Genomgående är att elever väljer att vända sig till vuxna som hen litar på. Det kan vara rektor, mentor, lärare, kurator, psykolog eller föräldrar. Inte minst mentor och kurator har elevernas förtroende. Egenskaper som tillmäts betydelse är att "lyssna på riktigt" och inte säga "det gör över". En kurator som "gör ett bra jobb" får högt betyg.

Föräldrar engagerar sig, vänder sig till skolan, kräver, får till och deltar i möten. Det framgår också att skolan tar kontakt med föräldrar om händelser på skolan. Ingen ger bilden av att föräldrarnas engagemang fått negativa konsekvenser.

Eleverna berättar uppskattande om vuxna som reagerar direkt när något händer. Det är väldigt viktigt för eleven att lita på den vuxne som hen vänder sig till. Eleverna litar på några vuxna som tar sig tid, lyssnar, tar det eleven säger på allvar och inte bagatelliserar det hen berättar om. Motsatsen upplevs som hinder.

Andra hinder som eleverna lyfter fram är att de vuxna ofta är upptagna och svåra att komma i kontakt med. ..." lärarna har redan jobb så de har inte tid att prata". En annan faktor är "tystnadsplikten" som eleverna uppfattar att lärarna inte alltid har, till skillnad mot elevvårdspersonalen till vilken hen kan gå och berätta om något utan att hen behöver avslöja vem som kommit och berättat om negativa händelser.

Att inte kunna kommunicera direkt med elevvårdspersonal är något som uppfattas negativt och som ett hinder av eleverna. De vill kunna ha kontakt med kuratorn eller psykologen, men vill ha det direkt utan att det finns en tolk närvarande.

De rutiner som förutsätter att eleven ska göra en formell anmälan liksom krav på att elever ska vara med på möten med en vuxen de har riktat kritik emot är exempel på sådant som kan leda till att en elev tvekar inför eller avstår ifrån att anmäla ett missförhållande.

Efter att ha samtalat med eleverna kring vem de vänder sig till och vilka hinder som finns konstaterar jag att det finns en problematik i att alla vuxna på skolan inte är teckenspråkskunniga. Elever som är döva kan uppfatta att lärare som är döva är mer omhändertagande mot dem än vad andra lärare är för att de till exempel har egen erfarenhet av hur det är att vara döv. Andra exempel är att hörande lärare och elevvårdspersonal har lättare att prata med och bryr sig om de elever som inte är döva.

Ett återkommande inslag i samtalen är elevernas upplevelse av att inte bli lyssnade på och tagna på allvar när de berättar om negativa handlingar som de själva eller en kamrat blivit utsatt för. Även om många vuxna tycker att de lyssnar på barnen så måste elevernas upplevelser vara utgångspunkten för åtgärder på området. Det ligger också en fara i att bagatellisera det en elev utsatts för genom att beskriva den kränkande med att "han menar inget illa, han är så busig, det är inget att bry sig om".

En sammantagen reflektion som jag gör efter att ha samtalat med eleverna kring detta område är att vuxna måste fundera på hur deras bemötande av elever i olika situationer uppfattas ur elevens perspektiv. Lärare och andra vuxna på skolan gör oftast sitt bästa i en ansträngd vardag. Kraven på de vuxna är stora men skolan finns till för eleverna som har en skolplikt och det är deras bästa som måste vara ledstjärnan i arbetet.

Döva – hörande – hörselskadade ett spänningsfält

"... men just det här att de inte kan förstå hur det är att inte höra".

När jag ska strukturera samtalen med informanterna och nu rapporten visar det sig att det jag här kallar ett spänningsfält inte låter sig inordnas under något av de teman jag förberett. Frågorna återkommer gång på gång om än med olika infallsvinklar. Jag väljer därför att göra en uppsamling av

huvuddragen i synpunkterna här, väl medveten om att en del av det som tas upp kan vara svårt att lösa, men det är det lika fullt problem som lyfts fram av eleverna.

Elefvårdspersonalen får ofta bra betyg, men ...”problemet är ju att de är hörande och de har ju ingen koll på hur döva fungerar, så de kanske inte kan dövas roll och känslor på samma sätt”. Citatet är representativt för hur elever som är döva kan uppleva kontakten med vuxna som är hörande. Till det kommer önskemål om fler teckenspråkskunniga bland elevvårdspersonalen.

Återkommande är också den hämmande inverkan behovet av tolk kan ha i kontakten med vuxna på skolan. ”Om man vill prata med rektor behöver man tolk” som måste beställas och då kan man ju nästan ha glömt vad man ville berätta”. I kontakt med kurator eller psykolog uppfattas behovet av tolk som ett hinder för ett förtroligt samtal. ”Jag skulle vilja att det är någon kurator som är döv, inte hörande”.

Incidenter av olika slag tas upp. Som att elever som är hörande sätter sig framför elever som är döva, vid filmvisningar, så att de inte kan se textremsan eller händelser som blir direkt kränkande. Till exempel att en elev som är döv uppmanas att skaffa implantat när hen ber personer som är hörande teckna för att också kunna delta i samtalet.

Elever som är döva upplever att de får sämre betyg än hörande för att de inte får tillräckligt stöd för att följa undervisningen. De tycker att de befinner sig i underläge i förhållande till hörande. ...” här på skolan tycker jag att det finns jättemånga hörande”. Ett ämne som nämns som särskilt problematiskt är matematik. Ett annat är gymnastiken där elever som är döva kan uppleva att det är svårt att förstå lärarnas instruktioner och reaktioner.

En lärare som är döv upplevs ha större förståelse för en elev som är döv för hen ”vet hur det är att vara döv”. ”Om man vill byta grupp eller känner sig kränkt eller blir mobbad för sin hörsel då kan det vara olika beroende på hur läraren är själv, om den är hörande eller döv själv”. Behovet av personal som är döva kommenteras med att det är ”svårt att hitta döva, det finns ju inte så många som är utbildade till olika saker”.

Elevernas tankar om hur arbetet mot kränkningar och mobbning kan bli bättre

Elevernas tankar om hur skolans arbete mot kränkningar och mobbning kan förbättras går hand i hand med frågorna om arbetsro och trygghet på skolan. Elevernas berättelser varierar från ståndpunkten att de inte tror på att det går att få bort kränkningar och mobbning till förslag på olika åtgärder som kan förbättra skolans arbete.

Många av berättelserna handlar om de vuxnas förhållningssätt. Eleverna vill att lärare ska sätta tydliga gränser för vad de får och vad de inte får göra. De vill att elever som kränkt eller mobbat ska lära sig att de inte får göra så och att lärarna ska vara stränga i sina tillsägelser till dessa elever. Lärare ska också utbilda eleverna mer om vad mobbning är, men också att lärarna själva behöver lära sig mer om kränkningar och mobbning. Lärarna måste förklara reglerna. De vuxna ska kunna utgå ifrån elevernas syn på situationen och när de ser att något händer ska de vara aktiva och ställa frågor eftersom det finns elever som till exempel av blyghet inte vågar berätta.

Det är viktigt att den vuxne som en elev vänder sig till tar det eleven berättar på allvar och vikten av att lärare inte berättar för andra lärare i onödan finns också med i dessa berättelser.

Det är svårare för en elev att berätta om en kränkning från en vuxen än att reagera mot en kränkning från en annan elev. Här nämns bland annat en rädsla för att inte bli tagen på allvar. Oavsett vill

eleven att någon vuxen pratat med den som kränkt om att "man inte får göra så". Tilliten till en vuxen lyfts åter igen fram som en viktig faktor. Det varierar från en specifik lärare, mentorn, kuratorn, psykologen till rektorn. Om något händer är det viktigt att den vuxne tar upp det direkt så att eleven förstår att den vuxne tagit saken på allvar.

Eleverna betonar vikten av att få prata om *varför* kränkningar eller mobbningshandlingar sker. Diskutera *varför* det uppstår konflikter. Tala om skolans regler och *varför* de finns. Det är viktigt att lärarna lyssnar på elevernas förslag och tar eleverna på allvar. Det är lärarnas ansvar att se till att eleverna inte mobbar varandra och eleverna som är barn ska kunna vända sig till vilken lärare som helst på skolan.

"Men det viktigaste tycker jag är att se till att de här anmälningsblanketterna, att det blir lätt. Lätt att läsa, lätt att förstå, så att eleverna förstår tydligt hur man gör anmälan".

I berättelserna återfinns också vikten av att skolan arbetar förebyggande så att skolan undviker att kränkningar och mobbning äger rum. Om det handlar om "små saker så kanske eleverna kan lösa det själva men om det är stora saker så behövs det att en lärare går in."

Personalen ska ha utbildning i hur de "ska förstå barn" och "hur man ska kunna hjälpa barnen." eftersom "bara vissa fattat vad mobbning är". Elever tycker att det är skillnad på hur lärare och elever ser på olika händelser. Lärarna måste "lära sig ett elevperspektiv". Det viktigaste är att lärarna tänker på eleverna och förstår elevernas situation. Lärarna måste lyssna på eleverna lite mer.

Skolan kan ordna möten då och då och fråga hur det är och se till att alla på skolan träffas och umgås med varandra.

I berättelserna kommer det fram att eleverna själva tar ansvar till exempel genom att trösta en kamrat som blivit utsatt för en kränkning eller mobbning samtidigt som de tycker att det är viktigt att eleven berättar vad som hänt för en vuxen och att även den vuxne tröstar en elev som blivit utsatt.

Elevernas förtroende för elevvårdspersonal kopplas till positiva erfarenheter av hur de arbetat med kränkningar och mobbning.

När frågor om kamratstödjare och antimobbingsgrupper kommer upp är reaktionerna tveksamhet eller uttalat motstånd.

Elever vill att skolan anställer fler lärare så att det alltid finns vuxna på alla platser där elever rör sig. Det finns platser där det inte finns några vuxna och det är där mobbningen äger rum. Eleverna vill ha trygga miljöer där lärarna har koll på vad som händer. De vuxna ska ha koll på vad som händer på rasterna på alla platser där elever vistas. De vuxna ska ha särskilt uppsikt över elever som de vet "brukar bete sig dåligt". De ska ha koll på vad eleverna gör och reagera direkt och även koppla in elevvårdspersonal om det behövs.

Utredarens förslag på utvecklingsområden

Mot bakgrund av målen för uppdraget finns det redan nu ett antal områden som jag särskilt vill uppmärksamma.

Målet för uppdraget är:

Alla elever i specialskolan ska känna sig trygga och uppleva att de blir lyssnade på och tas på allvar. En skolgång i specialskolan ska vara säker ur ett likabehandlingsperspektiv.

Punkterna baseras på elevernas berättelser och åtgärderna som vidtas måste byggas på elevernas beskrivning av de hinder som finns.

Barns rättigheter

Skolorna måste säkerställa att vuxna har kunskap om barns rättigheter och vilken betydelse rättigheterna har för eleverna i skolans vardag. Målet måste vara att eleverna ska kunna praktisera sina rättigheter.

Skolan måste säkerställa att eleverna har sådana kunskaper om sina rättigheter att de kan utkräva dem så att de får betydelse i det dagliga arbetet i skolan.

Elevens rätt att komma till tals och vara delaktig är något som måste genomsyra skolans arbete.

Rutiner

Skolan måste säkerställa att det finns rutiner som är kända för eleverna om hur de ska agera om de själva eller någon annan utsätts för en kränkning.

Rutinerna måste innehålla en sammanhållen kedja från elevens berättelse till hur eleven får återkoppling och upprättelse efter att de utsatts för en kränkning.

Rutinerna ska innehålla en tydlig ansvarsfördelning baserad på händelsens karaktär och allvar.

Bemötandet av elever

Skolorna måste arbeta med vuxnas bemötande av elever med utgångspunkt i att det är elevens upplevelse av en händelse som definierar en kränkning.

Alla händelser ska tas på allvar.

Det ska föras en levande diskussion om gränsdragningen mellan tillrättavisning och kränkning.

Kommunikationshinder

Skolorna måste utveckla det långsiktiga arbetet med att undanröja kommunikationshinder för elever som är döva så att de kan delta i skolans arbete på samma villkor som andra barn.

Referenser

Barnombudsmannen. Regeringsuppdrag att vidareutveckla metoder för att inkludera barn med funktionsnedsättning (2012/7813FST, 2013/5140/FST (delvis)).

Barnombudsmannen. Unga Direkt – en metod för att lyssna till barn. 2011.

FN:s konvention om barnets rättigheter. 1989.

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning. 2006.

Regeringskansliet. Strategi för att stärka barnets rättigheter i Sverige. 2011.

Riksrevisionsverket. Kränt eller diskriminerad i skolan – är det någon skillnad. 2013.

SFS 2008:567 Diskrimineringslagen.

SFS 2010:800 Skollagen.

Skolverket. Skolverkets allmänna råd. Arbetet mot diskriminering och kränkande behandling. 2012a.

Skolverket. Utvärdering av metoder mot mobbning. 2011.

Skolverket. Kränkningar i skolan – analyser av problem och lösningar. 2013.

Specialpedagogiska skolmyndigheten. Granskning av efterlevnaden av styrdokument mot kränkande behandling. 2014.

Till vårdnadshavare

Jag heter Marina Gunnmo Grönros. Jag har fått i uppdrag, som fristående utredare, av Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) att ta reda på hur arbetet mot kränkningar och trakasserier fungerar på specialskolorna.

Jag har jobbat länge med frågor som rör barn. Bland annat har jag jobbat 15 år i socialtjänstens individ- och familjeomsorg, dels med barnavårdsutredningar och dels som chef. Jag har jobbat fem år på stiftelsen Allmänna Barnhuset och då varit ansvarig för seminarieverksamheten vilket bland annat innebar att jag initierade och genomförde seminarier i väldigt olika frågor som rörde barn och unga.

Jag har nyligen avslutat en nästan 15-årig anställning hos Barnombudsmannen. Bland de många olika arbetsuppgifter jag hade där var att träffa barn för att ta reda på hur de själva sett på olika frågor. Frågor som rör barn med funktionsnedsättning har varit en del av mina arbetsuppgifter.

Enligt FN:s konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen) har alla barn rätt att komma till tals i frågor de berörs av. Trots det är det alltför sällan som barnen själva kommer till tals. Som ett första steg i mitt arbete vill jag därför träffa barn för att höra vilka åsikter de har om arbetet mot kränkande behandling och trakasserier på er skola.

Jag vill veta mer om hur vuxna på skolan gör om någon elev blivit kränkt eller trakasserad. Jag vill gärna höra vad de tycker att vuxna ska göra i sådana situationer. Vad fungerar bra? Vad måste förändras?

Jag kommer att träffa eleverna i några klasser i de skolor jag besöker under min utredning för att informera om mitt uppdrag. Varje elev väljer sedan själv om hon eller han vill träffa mig för ett samtal vid ett senare tillfälle. Samtalet kan komma att ske enskilt eller i grupp utifrån elevens önskemål. Ditt samtycke som vårdnadshavare är en förutsättning. Ni får då en blankett "Samtycke från vårdnadshavare" som ni fyller i och lämnar till mig.

De elever som deltar kommer att vara anonyma i min rapport och det de säger kommer inte kunna kopplas till en viss elev.

Hälsningar

Marina Gunnmo Grönros

Jag kan nås på telefon 070 641 62 52, e-post; marinagg@comhem.se eller med brev till Skidskyttevägen 8, 129 49 Hägersten

Bilaga 2.

Hej!

Jag heter Marina Gunnmo Grönros. Jag har fått i uppdrag av Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) att ta reda på hur arbetet mot kränkningar och trakasserier fungerar på din skola.

Jag har jobbat länge med barns rättigheter hos Barnombudsmannen och träffat många barn för att få veta vad de tycker i olika frågor.

Jag behöver din hjälp. Jag vill veta mer om hur vuxna på din skola gör om någon elev blivit kränkt eller trakasserad. Jag vill gärna veta vad du tycker att vuxna ska göra i sådana situationer. Vad fungerar bra? Vad måste förändras?

Du har säkert många tankar om vad som fungerar bra och vad som kan göras bättre. Därför är du viktig!

Först kommer jag till din klass för att berätta mer om det jag ska göra. När det blir kommer du att få veta av din lärare.

Sedan väljer du själv om du vill träffa mig för att berätta vad du tycker. Om Du träffar mig kommer du att vara anonym i min rapport. Det betyder att om jag skriver det du har sagt kommer ingen att kunna lista ut att det är att det är du som sagt det.

Hälsningar

Marina

Jag kan nås på telefon 070 641 62 52, e-post; marinagg@comhem.se eller med brev till
Marina Gunnmo Grönros
Skidskyttevägen 8
129 49 Hägersten

Samtycke från vårdnadshavare

Jag/vi har tagit del av information om den fristående utredarens arbete med att på uppdrag av SPSM ta reda på hur arbetet mot kränkningar och trakasserier fungerar på specialskolorna.

Jag/vi som vårdnadshavare godkänner att mitt/vårt barn medverkar i utredningen.

Barnets namn: _____

Ort och datum

.....

.....
Underskrift

.....
Namnförtydligande

Ort och datum

.....

.....
Underskrift

.....
Namnförtydligande

Jag/vi vill ha den färdiga rapporten:

per e-post till adress; .....

som postförsändelse till adress; .....

.....